ӘДӘБИЈЈАТ вә ИНЧӘСӘНӘТ

5 АВГУСТ 1978-чи ИЛ.

СӘНӘТ ТАРИХИМИЗ

ПЛАСТИК НҮМУНӘЛӘР

Халгымыз мәишәтдә истифадә етдији әшјалара һәлә гәдимләрдән көзәллик кәтирмиш, зәнкин бәдии сәнәт ирси јаратмышдыр. Бир сыра декоратив-тәтбиги сәнәт әсәрләримиз бу күн дүнјанын надир инчиләри сајылыр. Сон илләрин мүхтәлиф археоложи газынтылары көстәрир ки, торпаг да өзүндә минләрлә пластик сәнәт јадикарыны кизләтмишдир. Бу бахымдан Азәрбајчан әразиси ачыг вә гапалы музеји хатырладыр.

Республикамызын һәр јериндә, еләчә дә Ермәнистан вә Күрчүстанда азәрбајчанлыларын јашадыгы әразиләрдә ојма, габартма вә һәчмли һејкәлләр сәпкисиндә ишләнмиш орижинал фигурлара (гоч вә ат фигурларына), сүжетли композисијалара тез-тез раст кәлирик. Бу фигурлар сәнәткарлыгы, үслуб хүсусијјәтләри илә сечилир, сәнәтимизин, кечдији тарихи инкишаф јолу һаггында кениш тәсәввүр јарадыр.

Гоч кечмишләрдән халгымыз үчүн боллуг, гәләбә рәмзи олмушдур. Әтиндән, дәрисиндән кениш истифадә едилмиш, јунундан көзәл халчалар тохунмушдур.

Даш-гоч фигурлары барәдә илк мә'луматлары XVIII—XIX әсрләрин јазылы мәнбәләриндә охујуруг. Вахтилә бир сыра шәһәр вә кәндләримизи кәзмиш харичи өлкә сәјјаһлары әразимиздә чохлу гоч фигуруна тәсадүф етдикләрини вә јерли әһалинин онлара хүсуси гајгы көстәрдијини јазырлар. 1926—1927-чи илләрдә Нахчыван, Ордубад, Лачын, Кәлбәчәр рајонларында олмуш рус алими В. М. Сысојев јазыр ки, **«...Јерли әһали даш-гоч фигурларыны мүгәддәс сајыр, һәтта һөрмәт әламәти олараг онлары өләнләрин мәзары үстә гојурлар».**

Јурдумузун мүхтәлиф јерләриндә ајры-ајры вахтларда јаранмыш даш-гоч фигурлары васитәсилә биз пластик сәнәтимизин тарихи, бәдии үслуб хүсусијјәтләрилә таныш олуруг.

Даш-гоч фигурлары јурдумузун зәнкин, рәнкарәнк тәбиәти кими, мүхтәлифдир вә орижинал бәдии үслуба маликдир. Республикамызын чәнубунда тапылмыш гоч фигурлары өз бөјүклүјү, шәрти декоративлији илә фәргләнир. Лерикдән 3—4 километр аралы һүндүр тәпә үзәриндә јерләшән фигурлар бүтөв формалары, кәсимләрилә һејрәт доғурур. Адама елә кәлир ки, гәдим сәнәткар билә-билә, гәсдән әсәрини јарымчыг гојмуш, јаратдыгы әсәри бу јерләрин тәбии бир парчасына бәнзәтмәк истәмишдир.

Фигурлар үзәриндә арасыра тәсадүф олунан орнамент мотивләри дә мараглыдыр. Бу бәрбәзәк декоратив сәпкидә ичра едилмишдир. Гоч фигурларынын белә бөјүк шәртиликлә, декоратив үсулла ишләнмәси чох күман ки, тәкчә сәнәткарын јарадычылыг үслубундан ирәли кәлмәмиш, бу әсәрләрин даһа чох узаг мәсафәдән көрүнмәси илә бағлы олмушдур.

Кәнчә, Газах, Ағдам, Лачын рајонларындакы фигурларын да өзүнәмәхсус сәнәткарлыг хүсусијјәтләри вардыр. Бу әразидәки фигурлар даһа узаг кечмишләри—архаик сәнәт өрнәкләрини хатырладыр. Узунлуғу 80—90, һүндүрлүјү исә 50—60 сантиметрдән бөјүк олмајан бу абидәләр монументаллыгы, формаларынын үмумиләшмиш сәпкидә ичрасыјла диггәти чәлб едир. Нахчыван, Ордубад, Кәдәбәј рајонунда тәсадүф олунан гоч фигурлары исә башга јерләрдә раст кәлинән бу типли абидәләрдән һәм реал тәсвири, һәм дә зәнкин тәртибаты илә фәргләнир.

Гејд етдијимиз фигурларын декоратив бәзәкләрини нәбати, һәндәси орнамент мотивләри, епиграфик јазылар, бә'зи һалларда исә сүжетли композисијалар тәшкил едир. Декоратив бәзәкләр орта әср Шәргинин башга сәнәт нүмунәләри кими дәбдәбәли дејил, јығчам вә лаконик сәпкидәдир. Бу чәһәтдән 1577-чи илә аид гоч фигуру диггәтәлајигдир.

Фигурун декоративлијини белиндә стилизә едилмиш нәбати нахышлар вә сағ јан һиссәјә һәкк олунмуш сүжетли композисија јарадыр. Үфүги сәпкидә верилмиш композисијада монументал-декоратив сәнәтимиздә тез-тез раст кәлинән ов сәһнәси вардыр.

Фигурун сағ габаг ајағында вә дөшүндә ојулмуш тәсвирләр хүсуси мараг доғурур. Бурада меһраб гаршысында дајаныб, ики әлини јухары галдырмыш шишпаглы кичик тәсвир едилиб. Алимләр бу типли дини ајинләри «шаманизм»лә әлагәләндирирләр. Бу, бир тәрәфдән азәрбајчанлы сәнәткарларын узаг кечмишдә Мәркәзи Асијада јашајан халгларла сых әлагә сахладыгыны көстәрирсә, дикәр тәрәфдән дә ислам дини фәлсәфәсинә ујғун кәлмәјән мөвзуларын да ишләндијини нәзәрә чарпдырыр.

Азәрбајчанда гоч абидәләриндән сонра ән чох јајылмыш пластик сәнәт нүмунәләри ат фигурларыдыр.

Тарихи гајнаглар көстәрир ки, халгымыз арасында ат һәмишә гәһрәманлыг, гәләбә рәмзи сајылдыгы һалда, атсызлыг зәифлијин, мәғлубијјәтин ифадәси олмушдур. Гәдимдә Азәрбајчанда дәфн едилән гәһрәманын мәзары үстүнә дашдан јонулмуш ат фигурунун гојулмасы бунун чанлы тимсалыдыр.

Ата мәһәббәт вә еһтирам «Китаби Дәдә Горгуд»да көзәл тәсвир едилмишдир:

Ачыг-ачыг мејдана бәнзәр
сәнин алынчығын,
Ики шәбчыраға бәнзәр
сәнин көзчијәзин.
Ипәјә бәнзәр сәнин
јелинчијин,
Ики гоша гардаша бәнзәр
сәнин гуланчығын,
Әри мурадына јетирәр
сәнин архачыгын.
Ат демәзәм сана, гардаш
дерәм,
Гардашымдан јеј!
Башыма кәлди, јолдаш
дерәм,
Јолдашымдан јеј!

Һазырда Нахчыванда, Кәлбәчәрдә, Лачында, Газахда, Кәнчәдә, Товуз вә башга рајонларда раст кәлинән ат фигурлары атын кечмишдә ел арасында нә гәдәр мүгәддәс сајылдығыны көстәрир.

XVI—XVII әсрләрдә дүзәлдилмиш ат фигурларынын ән бәдии вә орижинал нүмунәләри Лачын рајонундакы Забух, Сејидләр кәндләринин јахынлығында, һәмчинин Кәнчәнин Кој Имам гәбристанлығында вардыр.

Забух кәнди јахынлығында ат фигурлары ојма бәзәкләри илә даһа чох диггәти чәлб едир. Бәрк, боз дашдан јонулмуш бу ат фигурларынын узунлуғу 1,5 метр, һүндүрлүјү 85 сантиметр, ени исә 35 сантиметрдир.

Фигурларда ојма үсулу илә инсан, гуш тәсвири, нәбати, һәндәси нахышлар, габарыг сәпкидә јәһәр јонулмушдур. Бундан әлавә, атын үзәриндә сачаглы чул вә атчылыгда истифадә олунан гошум шејләри тәсвир едилмишдир. Бунлар јәһәрә нисбәтән хејли сәтһи ојулдуғу үчүн икинчи планда көрүнүр.

Чанлы тәсвирләр ат фигурларынын габаг ајагларында, дөшүнә јахын јердә һәкк олунуб. Бурада ов сәһнәләри илә әлагәдар мөвзуларын тәсвирини дә көрүрүк. Бир әлиндә ов гушу, ох-јајла силаһланмыш кичик фигуру бу ојма тәсвирләрин әсас мәзмунуну тәшкил едир.

Дашдан јонулмуш ат фигурларынын Азәрбајчанын мүхтәлиф јерләриндә ајры-ајры вахтларда сәнәткарлар тәрәфиндән һазырланмасына бахмајараг, һәмин фигурлар арасында охшар әламәтләр чохдур. Бу ујғунлуг фигурларын үмуми өлчүсүндә, статик көрүнүшүндә вә хүсусилә декоратив бәзәкләриндә даһа чох мүшаһидә олунур.

Ат фигурларынын декоратив бәзәкләри әсасән јүјән, гушгун, тапгыр, үзәнки, јәһәр вә јәһәралты чул тәсвирләридир. Бә'зи һалларда исә ат гошгу шејләринин үзәриндә габарыг шәкилли зәриф үчкүнч нахышлара да раст кәлирик. Бунлар гајыша тахылан күмүш, бүрүнч бәзәкләри хатырладыр.

Бу орижинал абидәләрә алимләр Түркијәдә, Испанијада, Алтајда да раст кәлмишләр.

Пластик сәнәтимизин јурдумузда кениш јајылмыш бу орижинал нүмунәләрини пешәкар һејкәлтәрашлар дүзәлтмәсәләр дә, онлар о гәдәр бәдии вә усталыгла ишләнмишдир ки, бу күн белә естетик әһәмијјәтини итирмәмишдир. Халгымызын мадди-мә'нәви дүнјасы әкс олунмуш һәмин бәдии абидәләр мүасир сәнәткарларымыз үчүн зәнкин бәдии сәнәт ирси, түкәнмәз јарадычылыг мәнбәјидир.

Башга тарихи абидәләримиз кими, бу әсәрләрин дә кәләчәк нәсилләр үчүн горунуб сахланмасы мәгсәдәујғун оларды. Јери кәлмишкән бир мәсәләни гејд етмәк јеринә дүшүр. Сон илләрдә гоншу гардаш республикаларда бу фигурлардан күчәләрин, мүәјјән тарихи јерләрин бәзәнмәсиндә истифадә олунур. Бу, бир тәрәфдән һәмин абидәләрин горунмасыны, дикәр тәрәфдән исә онлара дөврүмүздә јени мә'на верилмәсини тә'мин етмишдир. Шәһәрләримизин гәдим саһәләринин, күчәләринин бәдии ме'марлыг тәртибатында бу зәнкин сәнәт ирсиндән кениш истифадә олуна биләр. Бунунла да мүасир шәһәрсалма иши јени, һеч вахт тәравәтини итирмәјән бир бәдии тәртибат мотиви газанмыш олар.

Расим ӘФӘНДИ,
сәнәтшүнаслыг доктору.

Кәлбәчәр рајонунун Зар кәндиндә даш-ат фигуру

Илич рајонунда даш-гоч фигуру